საქართველოს ისტორიის ერთი ეპიზოდის ასახვა მე-14 საუკუნის სირიულ ქრონიკაში - „ისტორია მარ იაჰბალაჰასი და ბარ საუმასი“[30]

გვანცა ევანისელი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
დოქტორანტი, თბილისი, საქართველო. 0179.
ილია ჭავჭავაძის გამზირი №1.
+995 599 60 11 09. gvanca.evaniseli@tsu.ge
ORCID ID 0000-0002-1771-737X

აბსტრაქტი

მონღოლთა საერთაშორისო ასპარეზზე გამოჩენის შემდეგ კათოლიკურმა დასავლეთმა აქტიურად დაიწყო უცნობი ხალხის გაცნობაზე ზრუნვა. პაპობას იმედი გაუჩნდა, რომ მისიონერების დახმარებით თათართა კათოლიკურ ქრისტიანობაზე მოქცევა შეეძლო. იგი აქტიურად შეუდგა პროზელიტიზმს მონღოლთა ულუსებში. ამ მისიისთვის საქართველო, თავისი შემწყნარებ-ლური დამოკიდებულებით ფრანცისკანელი და დომინიკანელი მისიონერების მიმართ, შესანიშნავი პლაცდარმი აღმოჩნდა. თავის მხრივ, მონღოლებიც ცდილობდნენ პაპობა თავიანთ გულ-წრფელობაში დაერწმუნებინათ, რათა მათთან ანტიეგვიპტური ალიანსი შეექმნათ. მიზნის მისაღწევად ისინი დასავლეთში მო-ლაპარაკებებზე ქრისტიანებს აგზავნიდნენ. მათ შორის ნესტო-რიანელებს, რომლებიც თათართა ტერიტორიაზე დიდი ხნით ადრე დასახლდნენ და დასავლეთში დაგმობილი მწვალებლობაც გაავრცელეს. ერთ-ერთი ასეთი მოგზაური სასულიერო პირი

[30] კვლევა №PHDF-22-2230 განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვ-ნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით.

რაბან საუმა იყო, რომელმაც დასავლეთში 1287-88 წლებში იმოგ-ზაურა.

ასეთი დიდი პატივი მან არამხოლოდ რომაელთა ენის კარგი ცოდნის გამო, არამედ თავისი წმინდა საქმიანობითაც დაიმსახურა. მათ შორის ასკეტური ცხოვრებით, არაერთი განსაცდელის გამოვლითა და იერუსალიმში მოგზაურობის უდიდესი სურვილით. დაახლოებით 1275-77 წლებში ცოდვების მონანიების წადილით დაწყებულ ურთულეს გზას რაბან საუმასთან ერთად მისი მოწაფე, მომავალი პატრიარქი იაჰბალაჰა III-ც შეუდგა. სწორედ ამ მოგზაურობის დროს ბერები საქართველოში მოვიდნენ, სადაც მათ შეიტყვეს, რომ მიუხედავად ილხანთა ყაენ აბაღას კეთილგანწყობისა, ისინი მოგზაურობის გაგრძელებას ვერ შეძლებდნენ. მე-14 საუკუნის პირველი ნახევრის ანონიმი ავტორის მიერ შექმნილი ქრონიკა იტყობინება, რომ ბერებმა იერუსალიმისაკენ მოგზაურობა საქართველოში მყოფი მძარცველებისა და მკვლელების გამო ვერ შეძლეს. ამის მიზეზი სავარაუდოდ ილხანთა მმართველებისაგან სამცხის განდგომა უნდა ყოფილიყო. ქართველთა წინააღმდეგობა 1275 წლის 10 აპრილს მომხდარ მიწისძვრას უნდა გამოეწვია. ამ უკანასკნელს, დანარჩენ საქართველოსთან ერთად, განსაკუთრებით სამცხე დაუზარალებია. მრავალი ადამიანის გარდაცვალებას და შენობა-ნაგებობების ნგრევას თან ემატებოდა მონღოლთა გადასახადები და სამხედრო ბეგარა, რასაც კიდეც უნდა გამოეწვია მსგავსი ცვლილებები საქართველოში.

სამეცნიერო სივრცეში შემოტანილი ეს ცნობა და მისი ანალიზი ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგან ჟამთააღმწერელი მხოლოდ მიწისძვრის პოლიტიკურ შედეგებზე გვაწვდის ცნობას და გვეუბნება, რომ მამა-შვილი სარგისი და ბექა ილხანებს განუდგნენ. სტატიაში მოხმობილი ნაწყვეტი სირიელი ანონიმის ქრონიკიდან მემატიანეს ინფორმაციას ავსებს და მიწისძვრის შედეგების მნიშვნელოვან სოციალურ ასპექტებსაც გვაჩვენებს.

საკვანძო სიტყვები: ილხანთა საყაენო; საქართველო; სამცხის საათაბაგო; რაბან საუმა; რაბან მარკოსი; ნესტორიანელი ქრისტიანები.

შესავალი

XIII საუკუნის 20-იან წლებში საერთაშორისო ასპარეზზე მონღოლების სახით ახალი ძალა გამოჩნდა. მათმა სამხედრო ექსპანსიამ ქრისტიანულ სახელმწიფოებში დაბნეულობა გამოიწვია. თავდაპირველად წარმართი თათრები ქრისტიანებადაც კი მიიჩნიეს. მაგალითად, საქართველოს იმ დროინდელი მხედართმთავარი ივანე, პაპ ჰონორიუს III-ისთვის გაგზავნილ წერილში ჩიოდა თათრები ჩვენს ქვეყანას „ჯვრის ნიშნით შეიარაღებულნი“ შემოესივნენ ასე მოგვატყუეს და ექვსი ათასამდე კაცი მოგვიკლესო (ტაბაღუა, 1984: 178-179).

რაც შეეხება ჯვაროსნებს, მათში ახალი ძალით იფეთქა მივიწყებულმა ლეგენდამ იოანე ხუცესის შესახებ. 1221 წელს, მაშინ, როდესაც მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობის მონაწილე რაინდების ენთუზიაზმი თანდათანობით ქრებოდა, გაჩნდა ჭორები იმის შესახებ, რომ იოანე პრესვიტერის შთამომავალი დავითი, ჯვაროსნების დასახმარებლად და წმინდა მიწის გასათავისუფლებლად, აღმოსავლეთიდან მოემართებოდა. გავრცელებულმა ხმებმა აკრის ეპისკოპოსის ჟაკ დე ვიტრის მიერ 1221 წლის 18 აპრილს პაპ ჰონორიუს III-სთვის გაგზავნილ წერილში ჰპოვა ასახვა. წერილის ანალიზი ცხადყოფს, რომ *„ჟაკ დე ვიტრის და ასევე სხვა ლათინ მემატიანეთა რელაციოში, რომელიც ლეგენდარული დავითის ისტორიას შეეხება, ერთმანეთში აღრეულია ნესტორიანელთა ხანის* (იგულისხმება ნაიმანთა ხანი ქუჩლუკი, რომელიც ანტიისლამურ პოლიტიკას ატარებდა ყარახატაელთა სახელწიფოს მეთაურად გახდომის შემდეგ.) *და მონღოლთა მეთაურის ისტორიები“* (გოგოლაძე, წითლანაძე, ქარჩავა, სილაგაძე, 2015:313).

მონღოლთა საქართველოში შემოჭრისა და აღმოსავლეთ ევროპაში ლაშქრობის შემდეგ ლათინური სამყარო ნელ-ნელა იწყებს ახალი ხალხის გაცნობას. წმინდა საყდარი კი მათი კათოლიკურ ქრისტიანობაზე მოქცევის მიზნით აღმოსავლეთში მისიონერების აგზავნის. თავდაპირველად მონღოლებისთვის პაპობასთან ალიანსი ინტერესს არ იწვევდა, თუმცა აინ ჯალუთის ბრძოლაში განცდილი მარცხის შემდეგ თათართა ერთ-ერთი ულუსი, ილხანთა საყაენოს სახით, ლათინებთან ანტიმუსლიმური კვალიციის შესაქმნელად, აქტიურ მოქმედებაზე გადადის.

მონღოლთა დიპლომატია განსაკუთრებით წარმატებული აღმოჩნდა წმინდა საყდართან. ისინი მაქსიმალურად ცდილობდნენ და წარმატებით ახერხებდნენ პაპობის დარწმუნებას იმაში, რომ მათ კათოლიკურ ქრისტიანობაზე მოქცევისა და ალიანსის შექმნის წრფელი სურვილი გააჩდათ. ამისთვის ისინი დასავლეთში არა წარმართ, არამედ ხან მართლმადიდებელ ქრისტიან ელჩს, ხანაც კი ნესტორიანელ ბერს აგზავნიდნენ. არ არის გამორიცხული, რომ წარმართ მონღოლებს, ქრისტიანობის სხვადასხვა მიმდინარეობებს შორის, სხვაობა საერთოდ არ ესმოდათ. მიუხედავად ამისა, შესაძლოა ხანები, პონტიფექსებთან და ლათინ ლიდერებთან მოლაპარაკებებისას, ამ გზით მიზნის მიღწევას უფრო მარტივად იმედოვნებდნენ.

ჩვენი კვლევის უმთავრესი მიზანი ნესტორიანელი სასულიერო პირის, რაბან საუმას დასავლეთში მოგზაურობის ერთი ეპიზოდის განხილვაა. იგი საქართველოს ისტორიასთანაც იკვეთება და მნიშნელოვან ინფორმაციას შეიცავს XIII საუკუნის 70-იანი წლების სამხრეთ საქართველოში არსებული სოციალური მდგომარეობის შესახებ. ამასთანავე, სტატიის მიზანია იმ სირთულეების დანახება, რომელიც მონღოლებს დაპყრობილი საქართველოს (გარდა დასავლეთი საქართველოსი) დამორჩილებაში ექმნებოდათ.

მეთოდი

საკითხზე მუშაობის დროს გამოვიყენეთ ჰერმენევტიკული ანალიზის მეთოდი. მთავარი წერილობითი წყარო, რომელიც საკვლევად შეირჩა თავად მოგზაური ბერის, რაბან საუმას ბიოგრაფიული ტექსტია. აღსანიშნავია, რომ მან ჩვენამდე სირიული თარგმანით, შემოკლებული სახით მოაღწია. შესაბამისად, ორიგინალი ტექსტიდან შესაძლოა ბევრი რამ გამქრალი, ან შეცვლილია. აღნიშნული გარემოება პირველწყაროსთან ფრთხილ დამოკიდებულებას მოითხოვს. აქედან გამომდინარე, ჰერმენევტიკულ ანალიზთან ერთად სტატიაში გამოყენებულია წყაროთა კრიტიკული ანალიზის მეთოდიც.

დისკუსია

მონღოლთა დიპლომატიურ თუ პოლიტიკურ სამსახურში ნესტორიანელ ქრისტიანებს უდიდესი როლი ენიჭებოდათ. ისინი პირველად V საუკუნეში, კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნესტორის ქადაგების შემდეგ გამოჩნდნენ. მოძღვრება ამტკიცებდა, რომ მარიამმა ქრისტეს სახით ადამიანი შვა, რომელმაც ღვთაებრივი ბუნება მოგვიანებით შეიძინა. მესამე მსოფლიო საეკლესიო კრებამ, რომელიც 431 წელს ეფესოში გაიმართა, მოძღვრება მწვალებლობად მიიჩნია და დაგმო. ამიერიდან დევნილი ნესტორიანელები სპარსულ სამყაროსთან ასოცირდებოდნენ, ვინაიდან მათი ცენტრი ქალაქ ქტეზიფონში მდებარეობდა. ჯერ კიდევ აქედან მოყოლებული მათი საქმიანობა რელიგიურთან ერთად პოლიტიკურიც იყო, რადგან ბიზანტიის მთავარი მოწინააღმდეგისათვის თავის შეფარება მათი მხრიდან აშკარად მიუთითებდა ბიზანტიის იმპერატორის ძალაუფლების უგულებელყოფასაც (Foltz, 2010:61). აღმოსავლეთში ნესტორიანელთა გადანაცვლებას მათი მოძღვრების შემდგომი გავრცელებისთვის ხელი არ შეუშლია. პირიქით, შეიძლება ითქვას, რომ აბრეშუმის გზასთან სიახლოვემ ბევრი მათგანის მხრიდან სავაჭრო საქმიანობის დაწყებას შეუწყო ხელი. შედეგად მათ შეეძლოთ ქადაგება და ვაჭრობა ერთმანეთისთვის შეეთავსებინათ.

აღმოსავლეთის ეკლესიას (იგივე ნესტორიანულ ეკლესიას) მისიონერული ხასიათი ჰქონდა. იმისთვის რომ ნესტორის მოძღვრება გექადაგა სულაც არ ითვლებოდა საჭიროდ ცალკეულ ადგილებში სამონასტრო კომპლექსების დაარსება. შესაბამისად, ასევე, არ არსებობდა საჭიროება იმისა, რომ მისიონერი რომელიმე სამონასტრო ორდენის წარმომადგენელი ყოფილიყო. აღმოსავლეთის ეკლესიის მხრიდან მისიონერებად ითვლებოდნენ ნესტორიანელი ვაჭრებიც, რომლებიც აბრეშუმის გზაზე გადაადგილდებოდნენ, ზემოთ ხსენებულმა ფაქტორებმა ცენტრალურ აზიაში ნესტორის მრწამსის გავრცელებას შეუწყო ხელი. ფართო ევანგელიზაციის ხელის შემწყობად ასევე უნდა განვიხილოთ ისიც, რომ მისიონერებს ქადაგების პარალელურად მუშაობაც შეეძლოთ (Dickens, 2001:2).

ისტორიკოსი ობრი რასელი თავის ნაშრომში სხვადასხვა პერიოდში ნესტორიანელთა განსახლების არეალს განიხილავდა და ჩამოთვლიდა შემდეგ ტერიტორიებს: ინდოეთი, ჩინეთი, ცენტრალური აზია და არაბეთი(Vine,1937:135). ჩვენი ნაშრომის მიზნებიდან გამომდინარე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, თუ რა პერიოდიდან გამოჩნდნენ ნესტორიანელები ცენტრალური აზიაში. როგორც ისტორიკოსი მარკ დიკენსი შენიშნავს, პირველი მისიონერები უკვე შაჰ კავად I-ის (473-531) მმართველობის დროიდან გაჩნდნენ და მათი საქმიანობა აქ მაცხოვრებელ ჰუნ ჰეფტალიტებთან იმდენად წარმატებული აღმოჩნდა, რომ უკვე 549 წლისათვის მათ აღმოსავლეთის პატრიარქისაგან ეპისკოპოსის დანიშვნის უფლება მოითხოვეს (Dickens, 2001:3). უფრო მასობრივად ცენტრალურ აზიაში ქრისტიანობის გავრცელება ოდნავ მოგვიანებით პატრიარქ ტიმოთეოს I-ის (780-823) მმართველობის დროს მოხდა. მან ნაწილობრივ საკუთარი ინიციატივით, ნაწილობრივ კი ადგილობრივი ტომების თხოვნით აღმოსავლეთში ასამდე მისიონერი გაგზავნა. როგორც ჩანს, მას მიტროპოლიტიც დაუნიშნავს, რომელიც ქალაქ სამარყანდში მჯდარა. აღმოსავლეთის ეკლესიის პატრიარქის მიერ გაგზავნილი

მისიონერების ეფექტური საქმიანობის შედეგი უკვე მომავალში გამოჩნდება, როდესაც მონღოლებსა და თურქებში ქრისტიანობის შესახებ გარკვეული ინფორმაცია მოიყრის თავს (Vine,1937: 128).

დაახლოებით 1007-1008 წლებში კერაიტების თურქულ - მონღოლურ ტომში მასობრივად დაიწყო ნესტორიანული ქრისტიანობის გავრცელება. სირიელი სწავლული აბულ-ფარაჯი, იგივე ბარჰებრაია ძალიან საინტერესოდ გადმოგვცემს კერაიტების ქრისტიანობაზე მოქცევის ამბავს. კერაიტებს მეფეს, რომელიც სანადიროდ იყო წასული, თოვლიანი ქარბუქის გამო გზა აებნა. მცდელობის მიუხედავად, უკან დასაბრუნებელი გზა მაინც ვერ იპოვნა. უცბად, მას გამოეცხადა კაცი, რომელმაც უთხრა რომ, თუ იგი ქრისტიანობას ირწმუნებდა მაშინ ხსნის გზას უფალი უჩვენებდა. გადარჩენილმა კერაიტების მეფემ ქრისტიან ვაჭრებს მათი სარწმუნოების შესახებ ყველაფერი გამოჰკითხა და მერვის მიტროპოლიტს მღვდლების გამოგზავნა სთხოვა, რათა ის და მისი ხალხი მოენათლათ (Stewart, 1928:143-144). ამ გადმოცემიდან გარდა თავად ფაქტისა, რომ კერაიტებმა ქრისტიანობა ჯერ კიდევ XI საუკუნის დასაწყისში მიიღეს, ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ისიც, რომ კიდევ ერთხელ დავინახეთ აბრეშუმის გზაზე მოსიარულე ვაჭრები, როგორც მისიონერები. ამრიგად, ის, რასაც ზემოთ აღვნიშნავდით, რომ ნესტორიანული პროზელიტიზმი დაკავშირებული იყო ვაჭრობასთანა და აბრეშუმის გზასთან, კიდევ ერთხელ ამ ცნობით მტკიცდება (გოგოლაძე, წითლანაძე, ქარჩავა, სილაგაძე, 2015:286).

მეათედან მეთორმეტე საუკუნემდე ასევე მოინათლნენ სხვა ტომებიც. სახელდობრ: ონგუტები, უიღურები, ნაიმანები, მერკიტები, კანგლები (Dickens, 2001:9). სწორედ ზემოთ ჩამოთვლილი ტომები გაერთიანდნენ XIII საუკუნის დასაწყისში ჩინგიზ ყაენის მიერ შექმნილ თურქულ - მონღოლურ კონფედერაციაში. მართალია ამ ტომებიდან ზოგიერთმა მხოლოდ ნაწილობრივ აღიარა ნესტორის მოძღვრება, თუმცა გაერთიანებულ მონღოლთა იმპერ-

იაში მაინც საკმაოდ იგრძნობოდა ქრისტიანთა რაოდენობა. ამაზე მიუთითებს, ერთის მხრივ მუსლიმი ისტორიკოსების მხრიდან მათი მოხსენიება, მეორეს მხრივ კი ლათინი ავტორების ხაზგასმა საყაენოში ნესტორიანელთა დიდ რაოდენობაზე.

ნესტორიანელებს, ხშირ შემთხვევაში, მონღოლთა იმპერიაში მნიშვნელოვანი თანამდებობებიც ეკავათ. მაგალითად, ილხანთა სამხედრო ძალების ხელმძღვანელი აინ ჯალუთის ბრძოლაში - ნეტორიანელი კიტბუღა გახლდათ (Jackson, 2005:120).

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ნესტორიანელი ქრისტიანები დიდ როლს ასრულებდნენ მონღოლთა საგარეო პოლიტიკურ ურთიერთობებშიც. ყველაზე ნათლად ეს მოგზაური ბერის რაბან ბარ საუმას დროს გამოჩნდა. როგორც აღვნიშნეთ, მოცემული სტატიის მიზანი ზემოთ მოხსენიებული სასულიერო პირის მოგზაურობის ერთი, შედარებით ბუნდოვანი მონაკვეთის განმარტებაა, კონკრეტულად კი იმის, თუ რატომ შეწყვიტეს მან და მისმა მოსწავლემ, მომავალმა აღმოსავლეთის ეკლესიის პატრიარქმა იაჰბალაჰა III-მ ჩინეთიდან წმინდა მიწისკენ მსვლელობა საქართველოში? ამის გაგებით შევეცდებით ვუპასუხოთ მთავარ კითხვას. კერძოდ, XIII საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოში მიმდინარე რა პროცესებმა განაპირობა, რომ ქვეყნის ერთი ნაწილი ილხანთა საყაენოს აღარ ემორჩილებოდა?

სტატიის ძირითადი საკითხის განხილვამდე მოკლედ შევეხოთ ბიოგრაფიულ ცნობებს მოგზაურთა შესახებ. რაბან საუმა ხანბალიქში არისტოკრატი ქრისტიანების ოჯახში დაიბადა. მამამისი შიბანი ეკლესიის მმართველი ყოფილა. მას და მის მეუღლეს თანაცხოვრების მიუხედავად გარკვეული დროის განმავლობაში შვილი არ უჩნდებოდათ. ისინი უფალს გულმხურვალედ შესთხოვდნენ შვილის ყოლას. ღმერთმა ისმინა მათი ვედრება და აჩუქა ვაჟი, რომელსაც საუმა უწოდეს. როდესაც ბიჭმა განათლების მისაღებად შესაფერის ასაკს მიაღწია, მშობლებმა მასწავლებელი მოუძებნეს და მიაბარეს. აქედან მოყოლებული ოც წლამდე საუმა მღვდლებთან ერთად ცხოვრობდა. სწორედ ამ დროს

მიიღო მტკიცე გადაწყვეტილება მიეტოვებინა ამქვეყნიური სიამოვნებანი და უფრო მეტი სულზე და უფალზე ეფიქრა. მან უარი თქვა როგორც ხორცზე, ასევე მომწამლავ სასმელებზე. მშობლებისთვის გულდასაწყვეტი აღმოჩნდა შვილის გადაწყვეტილება. ცდილობდნენ თავი შეეცოდებინათ, ახსენებდნენ იმას, რომ თუ იგი ბერი გახდებოდა მათი სიმდიდრე უპატრონოდ დარჩებოდა, ან უცხონი დაეუფლებოდნენ. მშობლების დასამშვიდებლად საუმამ უარი თქვა თავის გადაწყვეტილებაზე, მაგრამ ეს მხოლოდ მოჩვენებით. სამი წლის შემდეგ წინააღმდეგობის მიუხედავად, მან ტონზურა შეიჭრა და ბერად აღიკვეცა, საკუთარი ქონება კი ღარიბებს დაურიგა. იგი ვენახში მუშაობდა იმ იმედით, რომ უფლის საჩუქარს მიიღებდა. მისმა ამ საქმიანობამ მხოლოდ შვიდ წელს გასტანა. მას თავისი რწმენის ასკეტიზმით განემტკიცება სურდა, ამიტომ იგი ხანბალიქიდან მთებში წავიდა, სადაც განმარტოებული ადგილი იპოვა. მისი ჭეშმარიტი რწენისა და განდეგილობის ამბავი მალევე გახდა ცნობილი მიმდებარე ტერიტორიებზეც. ხალხი მასთან იმისთვის მოეშურებოდა, რომ მისი სიტყვები მოესმინა (Borbone, 2021:59-65). საუმას პიროვნებითა და ასკეტიზმით აღფრთოვანებულთა შორის იყო რაბან მარკოსიც. მომავალი პატრიარქი და მისი თანამგზავრი იერუსალიმისაკენ დაწყებულ მოგზაურობაში.

რაც შეეხება რაბან ბარ საუმას თანამგზავრს. მომავალი პატრიარქი მარ იაჰბალაჰა, იგივე რაბან მარკოსი 1245 წელს ქალაქ ქოშანგში დაიბადა. მართალია, მისი ეთნიკურობა ისტორიკოსთათვის ბოლომდე ნათელი არ არის, თუმცა თანამგზავრის მიერ დაწერილი ისტორია სახელწოდებით: „ამბავი მარ იაჰბალაჰასი და ბარ საუმასი“ მწირ ბიოგრაფიულ ცნობებს მაინც იძლევა მომავალ პატრიარქზე (Borbone, 2008:222). ის ნესტორიანელი სასულიერო პირის ოჯახში დაიბადა. ბავშობიდან ძმებს შორის მარკოსი განათლების მიღების სურვილით, ღვთისმსახურებითა და ეკლსიურობით გამოირჩეოდა. იაჰბალაჰამ რთული გზა განვლო სანამ თავის სულიერ მასწავლებელ - რაბან საუმასთან მივი-

დოდა და მას დაემოწაფებოდა. ამ უკანასკნელმა თავიდანვე გააფრთხილა მარკოსი, რომ გზა ბერობამდე არც ისეთი მარტივი იქნებოდა. სამწლიანი ასკეტური ცხოვრების, თავდაუზოგავი შრომისა და სწავლების შემდეგ მან ტონზურა მიიღო, რაც მის მღვდლად კურთხევას ნიშნავდა (Borbone, 2021:67).

მათ იერუსალიმში წასვლა დანაშაულებებისა და ცოდვების სრული მიტევების მოპოვებისთვის გადაწყვიტეს. ერთობლივი მოგზაურობის დაგეგმვის შემდეგ აუცილებელი იყო სახიფათო გზებზე გადაადგილებისთვის მონღოლთა უზენაესი მმართველისაგან ფირმანი, ანუ ერთგვარი საშვი მიეღოთ. ამ დროისთვის მონღოლთა უზარმაზარი იმპერია ერთიანი აღარ იყო. იგი წვრილ ნაწილებად - ულუსებად დაიშალა. მათ საზღვრებზე გადაადგილება დიდ საფრთხეებს შეიცავდა მოგზაურთათვის. პირველწყაროში გამოკვეთილია რამდენიმე მათგანი, რომელთა წინაშეც თავად ნესტორიანელი მოგზაურები აღმოჩნდნენ. მოკლედ განვიხილოთ თითოეული მათგანი, ხოლო უკანასკნელზე ხანგრძლივად შევჩერდეთ რადგან იგი საქართველოს ისტორიის ერთ, უმნიშვნელოვანეს მომენტს შეიცავს:

მოგზაურობა წმინდა მიწისკენ არამარტო დასავლელ პილიგრიმებს უჯდებოდათ ძვირი, არამედ აღმოსავლელებსაც. გარდა საკვებისა და სამოსისა, მოგზაურთათვის აუცილებელი იყო გადასაადგილებლად საჭირო პირუტყვის (ცხენი, ჯორი) გამოცვლა, ღამის გასათენებელი ადგილი და ადამიანები, რომლებსაც ეცოდინებოდათ გზა იერუსალიმისაკენ. ზემოთ ჩამოთვლილი აუცილებლობები დიდძალ ფულს მოითხოვდა, რომელიც ღარიბ, ასკეტურ ცხოვრებას მიჩვეულ ბერებს არ გააჩნდათ. აქვე აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ მოგზაურობის დაწყებამდე ამ საქმიანობის უცოდინარმა სასულიერო პირებმა ქონება, რომელსაც ყოველდღიურ ცხოვრებაში იყენებდნენ ღარიბებს დაურიგეს. ხარჯების დაფარვა საკუთარ თავზე ყუბილაი ხანმა (1259-1294) აიღო. ამ უკანასკნელმა მოგზაურ ბერებს გადასაადგილებლად პირ-

უტყვი, ოქრო-ვერცხლი და ძვირფასი ქსოვილები გადასცა (Borbone, 2021:71.73).

მიუხედავად იმისა, რომ მონღოლთა გამოჩენის შემდეგ აბრეშუმის გზამ კვლავ დაიბრუნა თავისი მნიშვნელობა და მასზე აქტიურად გადაადგილდებოდნენ ვაჭრები, იგი კვლავაც სახიფათო რჩებოდა. ამის უმთავრესი მიზეზი ამ ადგილებში მოსახლეობის ნაკლებობა და გაუდაბურებული ტერიტორიები იყო, რომლის ხსენებასაც მოგზაური ბერების ბიოგრაფიაში არაერთხელ ვხვდებით. მაგალითად, ერთ ეპიზოდში ავტორი შენიშნავს: *„იქიდან მათ მიაღწიეს ხოტანს, ეს იმ ტანჯვის შემდეგ, რაც მათ გამოიარეს მშრალ სტეპებში. იქ არავინ ცხოვრობს, რადგან მწარე წყალია. ვერ ხერხდება ვერაფრის დათესვა. და იქამდე მიმავალი მთელი გზის განმავლობაში მხოლოდ რვა დღე შეიძლებოდა სასმელი წყლის მოპოვება“* (Borbone,2021:73) (Rossabi, 2010:52). ასეთი სირთულეები შორეული აზიიდან წამოსულ სასულიერო პირებს არაერთი შეხვდებოდათ. მიუხედავად ამისა, არცერთ მათგანს მათი წინსვლა იერუსალიმისაკენ არ შეუწყვიტავს.

კიდევ ერთი გასათვალისწინებელი გარემოება ის გახლდათ, რომ მონღოლთა სახელმწიფო ერთიანი აღარ იყო. გარდა იმისა, რომ იმპერია რამდენიმე მსხვილ ნაწილად დაიშალა. ცალკეულ ერთეულებში დაძაბულობა არ ნელდებოდა. სწორედ ერთ-ერთი ასეთი დაპირისპირების შესახებ გვაწვდის ცნობებს ბარ საუმასა და ბარ მარკოსის მოგზაურობა. 1269 წელს ყუბილაი ყაენს ბიძაშვილი, ხაიდუ (დაახ.1230-1301) აუჯანყდა. მათ შორის თურქესტანის გამო დაწყებული ბრძოლა ათწლეულები გაგრძელდა. 1271 წელს დიდმა ყაენმა დაპირისპირების დასასრულებლად საკუთარი ვაჟი, ნომუხანი გაგზავნა, თუმცა ეს უკანასკნელი დამარცხდა და ხაიდუმ ტყვედაც ჩაიგდო. ასეთ ვითარებაში აბრეშუმის გზაზე გადაადგილება არამარტო ვაჭრებისთვის იყო სახიფათო, არამედ ბერებისთვისაც. მართალია, შიდაარეულობამ იმპერიაში სასულიერო პირები იძულებული გახადა ექვსი თვით შეეწყვიტათ თავიანთი მოგზაურობა, მაგრამ წმინდა მიწის მოლ-

ოცვის განზრახვაზე ხელი მაინც არ აუღიათ (Borbone, 2021: 73.75) (Rossabi, 2010:55).

ზემოთ განხილული საკითხების შემდეგ გადავიდეთ იმ პრობლემაზე, რამაც სასულიერო პირების იერუსალიმისაკენ მოგზაურობა შეაფერხა. იმისთვის, რომ აღნიშნულ მონაკვეთზე საუბარი ვრცლად შევძლოთ პირველწყაროდან ციტატას სრულად მოვიხმობთ: *„...ისინი [რაბან საუმა და ბარ მარკოსი გ.ე] სხვების თანხლებით იერუსალიმისაკენ გაემართნენ. როდესაც მათ ქალაქ ანისს მიაღწიეს ისინი გაჩერდნენ და მონატრებსა და ტაძრებს ესტუმრნენ. შენობების სილამაზითა და შთამბეჭდაობით საგონებელში ჩავარდნენ. <u>იქიდან ისინი საქართველოში შევიდნენ, სადაც გზა სავარაუდოდ უფრო მარტივი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ მისვლის შემდეგ ხალხმა მათ შეატყობინა, რომ გზა დაკეტილი იყო მძარცველობისა და მკვლობების გამო, რომელიც ამ ადგილას ხდებოდა</u>“* (Borbone,2021:79). ამ მონაკვეთის გაცნობის შემდეგ გვიჩნდება ლოგიკური შეკითხვების ჯაჭვი. კერძოდ, რატომ ვერ შეძლეს სასულიერო პირებმა გზის გაგრძელება? მძარცველებისა და მკვლელობების საფრთხე ხომ მთელი გზის განმავლობაში არსებობდა? რატომ არ მოქმედებდა ილხანთა საყაენოს მიერ გაცემული ბრძანებები საქართველოში? და რა მოვლენას შეიძლება გამოეწვია საქართველოში მძარცველებისა და მკვლელების მომრავლება?

ამ მოგზაურის შესახებ კვლევის პროცესში არაერთ სამეცნიერო ნაშრომს გავეცანით (მაგალითად, სერ ვოლის ბადჯის ნაშრომი „ჩინეთის იმპერატორის ყუბილაი ხანის ბერები“ (Budge, 1928), პიერ ჯორჯო ბორბონეს „მე-13 საუკუნის მოგზაურობა ჩინეთიდან ევროპამდე. „ამბავი მარ იაჰბალაჰასი და რაბან საუმასი“ (Borbone,2008), ვილჰელმ ბაუმის „აღმოსავლეთის ეკლესია: მოკლე ისტორია“ (Baum, 2003) და სხვა). თუმცა უმეტეს მათგანში ვერ ვნახეთ საქართველოში მოგზაურობის შეწყვეტის ახსნა. ამ მხრივ ერთ-ერთი გამონაკლისი ავსტრიელი ისტორიკოსი და თეოლოგი ვილჰელმ ბაუმია, რომელიც თავის ნაშრომში გაკვრით

ახსენებს ილხანთა საყაენოს დაპირისპირებას ოქროს ურდოსთან და ამით ხსნის მოგზაურობის შეფერხებას (Baum, 2003:95). ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მის შეხედულებას. შევეცდებით იმ მიზეზის ჩვენეულ გააზრებას, რატომაც შეუძლებელი აღმოჩნდა ბარ საუმასთვისა და რაბან მარკოსისათვის გზის გაგრძელება.

აღნიშნული მოგზაურობა დაახლოებით 1274-1277 წლებით უნდა დათარიღდეს (Baum, 2003:94). ამ პერიოდში ილხანებსა და ოქროს ურდოს შორის არსებული ურთიერთობების გაცნობის შემდეგ თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მათ შორის აქტიურ სამხედრო დაპირისპირებას, მით უფრო საქართველოს ტერიტორიაზე, ვერ ვხვდებით (Morgan, 1995:86-91). რაშიდ ად-დინი შენიშნავდა, რომ ბერქეს სიკვდილის შემდეგ (1266) ოქროს ურდო იძულებული გახდა აბაღა ყაენთან მშვიდობა დაემყარებინა. მშვიდობა ილხანებთან, იმავე ავტორის თქმით, 1288 წლამდე შენარჩუნდა და ოქროს ურდოს თავდასხმით დაირღვა (Morgan,1995 :89). 1270-80-იან წლებში ოქროს ურდო უფრო ეგვიპტის სასულთნოს მმართველ ბეიბარსთან და მის მემკვიდრეებთან დიპლომატიური კავშირების დამყარებაზეა ორიენტირებული, ვიდრე ილხანთა წინააღმდეგ აქტიური სამხედრო კამპანიების მოწყობაზე (Morgan, 1995:89-90). აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ვილჰელმ ბაუმის მტკიცება მცდარია და ექსპედიცია იერუსალიმის მიმართულებით სხვა მიზეზით უნდა ჩაშლილიყო. ის ფაქტი რომ ნესტორიანელი ბერები ილხანთა მიერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე უპრობლემოდ გადაადგილდებიან გვაფიქრებინებს, რომ მათ საყაენოს მხრიდან სრული მხარდაჭერა ჰქონდათ. ალბათ სწორედ ამიტომ აღნიშნავდა ბიოგრაფიის ავტორი, რომ მოგზაური ბერებისთვის საქართველო სავარაუდოდ უფრო მარტივი გასავლელი უნდა ყოფილიყო. მართალია, ოფიციალურად საქართველო მონღოლთა ბატონობის ქვეშაა, თუმცა, როგორც ჩანს, იგი ბოლომდე არ ემორჩილება მათ. აქ მნიშვნელოვანი და გასათვალისწინებელი ფაქტორია ის თუ კონკრეტულად რომელი ნაწილი განუდგა მონღოლებს და რატომ?

ჩვენთვის ცნობილია, რომ 1249 წელს ერთიანი საქართველო ორად გაიყო. მკვლევარმა მიხეილ ბახტაძემ საკმაოდ საფუძვლიანი ვარაუდი გამოთქვა იმასთან დაკავშირებით, რომ ქვეყნის გაყოფას გარდა საჭურჭლის გაყოფისა, დასავლეთ საქართველოში სახელმწიფო მმართველობის ახალი აპარატის ჩამოყალიბება მოჰყვა (ბახტაძე, 2011:46-52). ამ ყველაფერს თან საგარეო პოლიტიკური კურსის შეცვლაც ახლდა. დავით ნარინი, რომელიც ილხანებს არ ემორჩილებოდა, ცდილობდა კავშირი ეგვიპტის სასულთნოსთან დაემყარებინა, რომელიც დასავლეთით ჰულაგუიანთა სახელმწიფოს უპირველესი მეტოქე იყო. მეორეს მხრივ, აღმოსავლეთ საქართველომ, რომელიც ილხანთა უღელქვეშ იყო მოქცეული, წმინდა მიწის განსათავისუფლებლად მათთან და ლათინებთან კავშირი აირჩია (ევანისელი, 2019:87-88). შესაძლებელია გვეფიქრა, რომ ბერებს დასავლეთ საქართველოში სწორედ ასეთი გართულებული მდგომარეობა დახვდათ, თუმცა აქ არსებობს ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება. კერძოდ, სასულიერო პირები მთელი მოგზაურობის განმავლობაში უკვე არსებულ და გაკვალულ, აბრეშუმის გზას მიუყვებიან. მაშინ გაუგებარია რატომ უნდა ყოფილიყო, ავტორის შენიშვნით, უსაფრთხო გზა მონღოლთა ბატონობისაგან განმდგარი დასავლეთ საქართველო, რომელზეც აბრეშუმის გზა არ გადიოდა. ამდენად მათი დასავლეთ საქართველოში გადასვლა ნაკლებ სავარაუდებელია. რჩება ორი პოლიტიკური ერთეული სამცხის საათაბაგო, რომელიც ერთიან საქართველოს 1266 წელს გამოეყო (ბახტაძე, 2008: 25), და აღმოსავლეთ საქართველო.

აღმოსავლეთ საქართველოში ამ დროს დემეტრე II მეფობდა, რომლის პოლიტიკასაც გარდაცვალებამდე მონღოლებთან დაახლოებული სადუნ მანკაბერდელი განაგებდა. ვინაიდან ეს უკანასკნელი სწორედ ილხანი ყაენების მიერ იყო დაწინაურებული წესით მის ინტერესებში არ უნდა ყოფილიყო მათ წინააღმდეგ წასვლა. თანაც ამ პერიოდში არც ქართულ პირველწყა-

როებში და არც სხვაგან აღმოსავლეთ საქართველოს მონღოლებთან წინააღმდეგობა არ ჩანს.

ერთადერთი პოლიტიკური ერთეული, 1266 წელს ხასინჯუდ გამოცხადებული სამცხის საათაბაგოა, რომელიც მიუხედავად იმისა, რომ მონღოლთა სამსახურს თავს არ არიდებდა, დროდადრო მას განუდგებოდა ხოლმე (ბახტაძე, 2008:26). აჯანყების ერთი ასეთი მაგალითი ჟამთააღმწერელსაც აქვს მოტანილი თავის აწლოვან მატიანეში. მასთან ვკითხულობთ: *„მათ ჟამთა შინა საქმისა რასათÂსმე განუდგეს თათართა სარგის და ძე მისი, გექა...“*(ჟამთააღმწერელი, 1987:168)(ბახტაძე, 2008:26-27) ამ ციტატას მოგვიანებით კიდევ ერთხელ დავუბრუნდებით და უფრო ვრცლად განვიხილავთ.

ამავე ჟამთააღმწერელთან გადავაწყდით ერთ საინტერესო ცნობას, რომლითაც, ჩვენი აზრით, შესაძლებელია ის გარემოება აიხსნას, თუ რატომ შეწყვიტეს მოგზაურობა სასულიერო პირებმა საქართველოში მოსვლისას. ან რით იყო გამოწვეული მოსახლეობის მხრიდან აღნიშნული ძარცვა და მკვლელობა. როგორც ჟამთააღმწერელი იუწყება: *„შეიძრა მძაფრად ქუეყანა სამხილებელად უსჯულოებათა ჩვენთათÂს. და კუალად ხუთშაბათსა მცირედ შეიძრა და არავინ გულისÃმა-ყო, რათამცა წყალობად აღეძრა ღმერთი შემნდობელი. და ვითარ მოიწია პარასკევი ვნებისა უფლისა, კუალადცა შეიძრა ქუეყანა, დაყუდდა და არღარა იქმნა. და ვითარ მოიწია შაბათი, და იქმნა სამ ჟამად დღე და ხვალისა დღე ჯერ-იყო სიხარული აღდგომისათÂს უფლისა და ყოველნი მოელოდეს სიხარულსა, ესოდენ რისხვით მოხედნა ღმერთმან ქუეყანასა სიმრავლისათÂს უსამართლოებათა ჩუენთასა, რამეთუ საფუძველითურთ შეიძრა ქუეყანა“* (ჟამთააღმწერელი, 1987 :167). როგორც მოცემული ციტატიდან ჩანს, სამი მცირე ბიძგის შემდეგ საქართველოს საფუძვლიანი მიწისძვრა დაატყდა თავს. აქვე ავტორი შენიშნავს, რომ მიწისძვრამ განსაკუთრებით სამცხის რეგიონი დააზარალა: *„ესე რისხვა საშინელი სამცხესა ოდენ მოიწია, ვიდრე თÂსა ერთისა ჟამთამდე, გარნა სხუაგან არსადა*

ევნო. მცხეთის საყდარიცა დაიქცა, სამცხეს ურიცხÂი სული მოსწყდა, და ყოვლად საყდარი, ეკლესია და ციხე არსად დარჩა დაუქცევარი, იქმნა გლოვა და ტირილი უზომო". (ჟამთააღმწერელი, 1987:168) ასეთ მძიმე დარტყმას ქვეყანაში უკიდურესად უნდა გაერთულებინა მდგომარეობა. მიწისძვრა სამცხეში არამარტო მრავალი ადამიანის გარდაცვალებას და ეკლესია-მონასტრებისა, თუ ციხეების ნგრევას გამოიწვევდა, არამედ სერიოზულად დააზიანებდა უბრალო ადამიანების კარ-მიდამოსაც. დატოვებდა მათ უსახლკაროდ და უშემოსავლოდ. „ღვთის რისხვა" სავარაუდოდ მოსახლეობის პანიკაში ჩავარდნასა და სამცხიდან აყრასაც შეუწყობდა ხელს, რაც კიდევ უფრო შეამცირებდა მის ეკონომიკურ საფუძველს - გადახდისუნარიან მოსახლეობასა და მუშახელს.

ზემოთ ჩამოთვლილ მიზეზებს, ჩვენი აზრით, ხელი უნდა შეეწყო იმისთვის, რომ ულუკმაპუროდ და უსახლკაროდ დარჩენილ მოსახლეობას ძარცვა-რბევა დაეწყო. მათ ამაში სავაჭრო გზების სამცხეში არსებობაც შეუწყობდა ხელს. დაზარალებულ ხალხს მძიმე ტვირთად უნდა დასწოლოდა მონღოლთა გადასახადები. ასევე, ამ გადასახადთა ამკრეფთა მხრიდან არცთუ ისე იშვიათად გამოვლენილი თავშეუკავებლობა. სამცხეს, გარდა იმისა, რომ იგი გადასახადს უხდიდა ილხანთა ულუსს, სამხედრო ვალდებულებაც ეკისრა. რიცხობრივად შემცირებულ ქვეყანას შესაძლოა ვერც ყაენთა მიერ მოთხოვნილი სამხედრო კონტიგენტი გამოეყვანა, რაც უკანასკნელთა უკმაყოფილებას გამოიწვევდა.

ვფიქრობთ, სწორედ ამის გამოხატულება უნდა იყოს ზემოთ ნახსენები უკმაყოფილება და აჯანყება მამა-შვილის, სარგის და ბექა ჯაყელის მხრიდან. ზემოთ მოხმობილი ციტატიდან ჩანს, რომ ჟამთააღმწერელი სამცხის მმართველთა აჯანყების კონკრეტულ მიზეზს არ ასახელებს. იგი მხოლოდ იმას შენიშნავს, რომ „*<u>საქმისა რასათÂსმე</u> განუდგეს თათართა".* კერძოდ რა საქმისთვის ამას უკვე აღარ განავრცობს. ნიშანდობლივია, რომ ასწლ-

ოვან მატიანეში ჯაყელთა აჯანყება სწორედ მიწისძვრის ეპიზოდის განხილვას მოსდევს, რაც ჩვენი ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებს. მონღოლთა ძალმომრეობა და მათი მხრიდან უმძიმესი სამხედრო ვალდებულებების დაკისრება არაერთხელ გამხდარა ქართველთა აჯანყების მიზეზი[31] ვფიქრობთ ეს გამორიცხული არც ამ შემთხვევაში იქნებოდა.

მიწისძვრა საქართველოში 1275 წლის 10 აპრილს უნდა მომხდარიყო, ხოლო სარგისისა და ბექა ჯაყელის ყაენისაგან განდგომა მოგვიანებით. სწორედ ამ პერიოდს ემთხვევა მოგზაური სასულიერო პირების მოსვლა საქართველოში. სავარაუდოდ, ისინი სომხეთის ქალაქ ანისიდან სამცხეში უნდა შემოსულიყვნენ, საიდანაც მოწისძვრის შედეგებმა გზა მათთვის სახიფათოდ აქცია. სასულიერო პირებმა კარგად უწყოდნენ, რომ მათთვის კიდევ უფრო სახიფათო სამხრეთის გზით გავლა იქნებოდა, რადგან იქ მონღოლთა არცერთი მმართველის, არც დიდი ხანის ყუბილაის და არც აბაღას, უსაფრთხოების გარანტიის სიგელი არ იმოქმედებდა. ეს ტერიტორიები დიდი ხანია ილხანთა საყაენოსა და მამლუქთა შორის გაჩაღებული დაპირისპირების ასპარეზი იყო. შესაბამისად, რაბან ბარ საუმასა და ბარ მარკოსის იერუსალიმისაკენ მოგზაურობა საქართველოში მოსვლით დასრულდა. როგორც მოხმობილი ციტატიდან ვნახეთ, ჟამთააღმწერელი მხოლოდ იმ ადამიანურ მსხვერპლზე და შენობა-ნაგებობებზე საუბრობს, რაც სამცხეში ძლიერ მიწისძვრას მოჰყვა. სამწუხაროდ, იგი არაფერს ამბობს იმაზე, თუ ამ ურიცხვი ზარალის შემდეგ რა გზებს მიმართეს ქართველებმა თავის გადასარჩენად.

მიწისძვრის შედეგებზე საუბრისას ჟამთააღმწერელი მხოლოდ პოლიტიკური შედეგის მოხმობით შემოიფარგლება, რომლის მიხედვითაც ჯაყელები ილხანებს განუდგნენ. ნესტორიანელი ბერების ბიოგრაფია აღნიშნულ უკმარისობის განცდას

[31] მაგალითად შეგვიძლია მოვიყვანოთ დავით ულუს აჯანყება, რომელმაც ეგვიპტეში სალაშქროდ ჯარის გამოყვანაზე უარი თქვა და ეს მონღოლთა მოხელეების მიერ ქართველთა შევიწროვება-შეურაცხობით ახსნა (ჟამთააღმწერელი, 1987, გვ. 120-121).

მეტ-ნაკლებად ავსებს და დამატებით გვეუბნება, რომ მიწისძვრას შედეგად სამხრეთ საქართველოში ძარცვა და მკვლელობები მოჰყვა. გარდა ამისა, პირველწყარო სამცხის განდგომის შესახებ ჟამთააღმწერელის ცნობას ამყარებს, რადგან აშკარაა ილხანების მფარველობა ბერებზე სამხრეთ საქართველოში არ მოქმედებდა.

დასკვნა

რაბან საუმასა და რაბან მარკოსის მოგზაურობის ანონიმი ავტორის ტექსტი მნიშნელოვანი წყაროა XIII საუკუნის 70-იანი წლების სამხრეთ საქართველოში არსებული მდგომარეობის შესასწავლად. მისი მოშველიებით ვასკვნით, რომ სამცხეში 1275 წლის მიწისძვრის შედეგად გამოწვეული სირთულეებისაგან თავის დასაღწევად ძარცვა და მკვლელობა დაწყებულა. დიდი ადამიანური მსხვერპლისა და ნგრევის შედეგად ილხანთა მორჩილება გაჭირდა, ამიტომ ჯაყელები, სარგისი და ბექა მონღოლებს განუდგნენ. აქედან გამომდინარე, აბაღა ყაენის მხარდაჭერის მიუხედავად, იერუსალიმისაკენ მიმავალმა ბერებმა საქართველოს ტერიტორიაზე გავლა ვერ შეძლეს. მიუხედავად ამისა, რაბან საუმამ 1287-88 წლებში ევროპაში იმოგზაურა. მისი ელჩობა დასავლეთში იმდენად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა, რომ ისტორიკოსი მორის როსაბი მას განვლილი გზის მიხედვით მარკო პოლოსაც კი ადარებდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბახტაძე, მ. (2008). *ჯაყელთა საგვარეულოს ისტორია XI-XV საუკუნეებში.* თბილისი.

ბახტაძე, მ. (2011). *ერთიანი ქართული სამეფოს ორად გაყოფის შესახებ XIII საუკუნის შუა ხანებში. საისტორიო კრებული.* ტ. I. თბილისი.

გოგოლაძე, ა., წითლანაძე, თ., ქარჩავა, თ., სილაგაძე, ნ. (2015). *საქართველო და ჯვაროსნული აღმოსავლეთი ჟაკ დე ვიტრის ცნობების მიხედვით.* თბილისი.

ევანისელი, გ. (2019). *პაპობის აღმოსავლური პოლიტიკა და საქართველო - რომის ეკუმენური და დიპლომატიური ურთიერთობა (XIII-XIV საუკუნის 30-იანი წლები).* სამაგისტრო ნაშრომი. თბილისი.

ჟამთააღმწერელი. (1987). *ასწლოვანი მატიანე.* ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა რევაზ კიკნაძემ. თბილისი. გამომცემლობა „მერანი".

ტაბაღუა, ი. (1984). *საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში (XIII-XVI სს).* თბილისი.

Baum, W. Winkler. D. W. (2003). *The Church of The East: A concise History*. RoutledgeCurzon. London.

Borbone, P.G. (2008). *A 13th Century Journey from China to Europe. The "Story of Mar Yahballaha and Raban Sauma."* Egitto e Vicino Oriente. XXXI.

Borbone, G. P. (2021). *History of Mar Yahballaha and Rabban Sauma*. Hamburg.

Budge, Sir E. A. Wallis. (1928). *The Monks of Kublai Khan Emperor of China*. London.

Dickens, M. (2001). *Nestorian Christianity in Central Asia.*

Jackson, P. (2014). *The Mongols and The West, 1221 – 1410*. Routledge. New York.

Foltz, R. (2010). *Religions of the Silk Road: Premodern Patterns of Globalization*. Palgrave macmillan. 2nd edition.

Morgan, D. (1995). *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*. Reuven Amitai-Press.

Rossabi, M. (2010). *Voyage from Xanadu: Rabban Sauma and the first journey from China to the West.* University of California Press.

Stewart, J. (1928). *Nestorian Missionary Enterprise: The story of a church on fire*. Edinburgh. T. & T. Clark.

Vine, Aubrey R. (1937). *The Nestorian Churches: A Concise History of Nestorian Christianity in Asia from the Persian Schism to the Modern Assyrians*. London. Indipendent Press.